

Gaska, Czesława

Archiwa płockie - cz. III : Archiwum Państwowe w Płocku (lata 1950-1985)

Notatki Płockie 31/2-127, 47-52

1986

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Archiwa plockie — cz. III

ARCHIWUM PAŃSTWOWE W PŁOCKU (lata 1950—1985)

Podstawą organizowania sieci archiwów państwowych w okresie po II wojnie światowej było zarządzenie Ministra Oświaty z 21.07.1950 r.¹ w sprawie utworzenia oddziałów powiatowych wojewódzkich archiwów państwowych. Wśród powołanych wówczas 52 oddziałów znalazło się także Archiwum Państwowe w Płocku. Faktyczne funkcjonowanie rozpoczęło ono jednak dopiero z początkiem 1951 r., ograniczając początkowo swoją działalność do prac organizacyjnych, jako, że nie posiadało wówczas żadnego zasobu².

Pierwsza siedziba Archiwum Państwowego mieściła się w Płocku przy ul. Tumskiej 2 i składała się z 2-ch wilgotnych pokoi i holu (w tym 2 pomieszczenia nie były w ogóle ogrzewane), przejętych po byłym Inspektoracie Pracy. Organizatorem Archiwum i pierwszym jego kierownikiem był Wacław Pukas, dotychczasowy pracownik Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Płocku. Funkcję tę pełnił do roku 1952. Od listopada tegoż roku kierownikiem Archiwum został Jan Józef Wańkiewicz, kierujący placówką do końca września 1961 r.

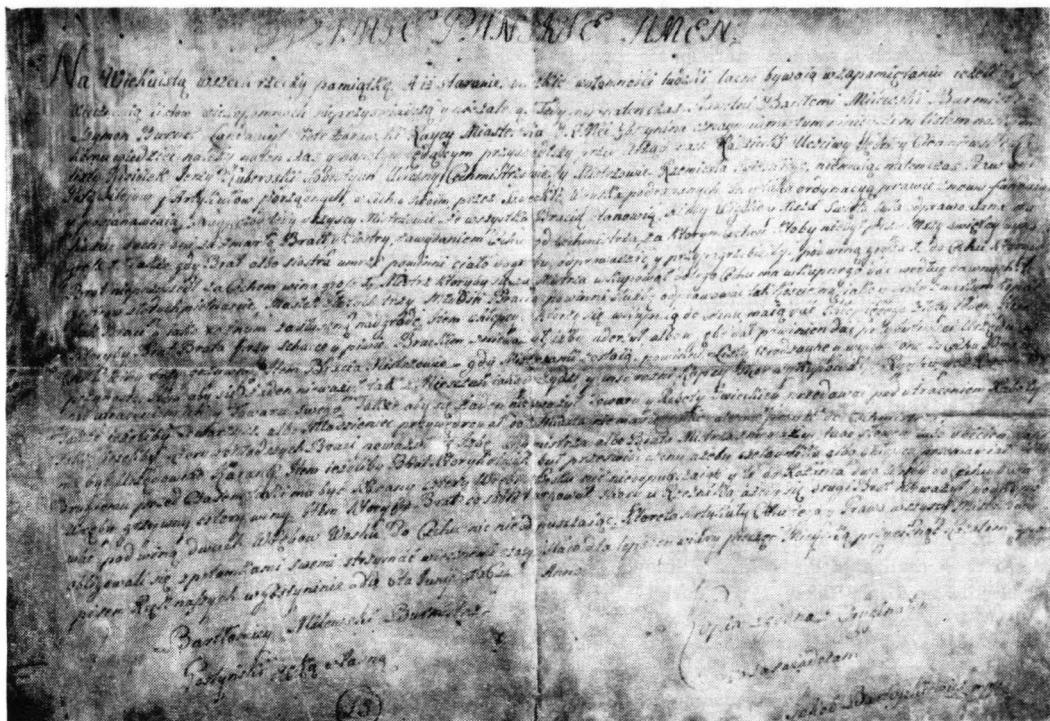
Obsada Oddziału Powiatowego składała się początkowo z 2-ch osób, tj. kierownika i woźnego, w r. 1951 powiększyła się o jednego pracownika przyjętego wraz z zasobem i lokalem z Archiwum Miejskiego w Płocku. Wcielenia tego dokonano na podstawie zarządzenia Prezesa Rady Ministrów z 8.06.1951 r. w sprawie przejęcia byłych archiwów miejskich przez Naczelną Dyрекcję Archiwów Państwowych³.

Podstawą działania służby archiwalnej w tym okresie był dekret o archiwach państwowych z 29.03.1951 r.⁴ i późniejsze rozporządzenie Rady Ministrów w sprawie państwowego zasobu archiwalnego z r. 1957⁵. Od czasu ww. dekretu z 1951 r. Oddział Powiatowy otrzymał nazwę Powiatowego Archiwum Państwowego w Płocku, podporządkowane do końca 1952 r. Archiwum Akt Nowych w Warszawie, a od roku 1953 Wojewódzkiemu Archiwum Państwowemu w Warszawie⁶.

Zadania Powiatowego Archiwum Państwowego określał statut z 15.05.1952 r.⁷. Zgodnie z ww. statutem Powiatowe Archiwum Państwowe miało za zadanie gromadzić, zabezpieczać, porządkować i udostępniać instytucjom akta, które następnie po 5-letnim terminie przechowywania miały być przekazywane do Wojewódzkiego Archiwum Państwowego. Powiatowe Archiwum Państwowe mogło także za zgodą Wojewódzkiego Archiwum Państwowego dokonywać brakowania akt, kontrolowało składnice akt i wydawało zalecenia powizytacyjne oraz udzielało porad w zakresie organizacji składnic. Te dość ograniczone kompetencje Archiwum uległy zmianie, kie-

dy w r. 1953 na podstawie zarządzenia Nr 17 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z 16.06.1953 r.⁸ zostało zlikwidowane Powiatowe Archiwum Państwowe w Płocku, a od 1.07. zaczął działać Oddział Terenowy Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Warszawie. Zgodnie ze statutem, nadanym Oddziałowi Terenowemu Płock — na podstawie zarządzenia Nr 23 z 8.08.1955 r.⁹ Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych — Oddział Terenowy miał prawo m.in. przechowywać u siebie zgromadzone akta, opracowywać je i udostępniać zainteresowanym, nadto Oddział przeprowadzał kwerendy i sporządzał odpisy akt, organizował pokazy i wystawy archiwalne. Z zakresu nadzoru nad narastającym zasobem archiwalnym realizował zadania nakreślone poprzednio dla Powiatowego Archiwum Państwowego, a w r. 1959 uzyskał wraz z innymi archiwami terenowymi prawo wydawania zezwoleń na brakowanie akt w zakładach pracy — początkowo dla instytucji, które posiadały tylko akta kat. B, a od r. 1969 dla wszystkich innych instytucji i zakładów pracy.

Zalążkiem zasobu Powiatowego Archiwum Państwowego i późniejszego Oddziału Terenowego było przejęte w r. 1951 Archiwum Miejskie Płocka, posiadające bardzo bogaty, bo liczący około 230 mb akt zasób — datujący się od 1808 r. Początkowo akta miejskie przechowywane były w Ratuszu — siedzibie Prezydium Miejskiej Rady Narodowej, w pomieszczeniach byłego Archiwum Miejskiego, lecz zgodnie z zaleceniem powizytacyjnym Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Warszawie z r. 1953¹⁰, ze względu na złe warunki przechowywania, wszystkie akta do r. 1944 zostały przeniesione do lokalu Oddziału Terenowego przy ul. Tumskiej 2. Ponieważ pomieszczenie przy ww. ulicy okazało się niewystarczające tym bardziej, że Archiwum miało wkrótce przejąć akta byłych starostw powiatowych, zarządów miejskich i zarządów gminnych, przy końcu 1953 r. Sąd Powiatowy w Płocku odstąpił Archiwum jedną salę na parterze, przy wejściu do budynku Sądu przy Pl. Narutowicza 6. Ww. lokal zagospodarowano w r. 1954 i tutaj aż do r. 1959 mieściły się biura Oddziału Terenowego, pomieszczenie przy ul. Tumskiej 2 pełniło rolę magazynów archiwalnych. Ogółem powierzchnia magazynowa wynosiła wówczas ok. 100 m². Już wkrótce stała się ona niewystarczająca ze względu na przyjmowane w l. 1955—1957 duże ilości akt byłych starostw i gmin z terenu objętego działalnością Oddziału Terenowego, tj. 3 powiatów: plockiego, sierpeckiego i gostyńskiego (przez pewien okres czasu także pow. sochaczewskiego). W tej sytuacji w r. 1955 zwrócono się do Prezydium Miejskiej

Fotokopia dokumentu pergaminowego z 1664 r. dotyczącego cechów w Gostyninie.

wentka Uniwersytetu im. M. Kopernika w Toruniu (specjalizacja — archiwistyka) pracująca do chwili obecnej, a od 1.02.1976 r. pełniąca funkcję dyrektora Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Płocku.

Od r. 1963 zmieniono całkowicie metody działania Archiwum zarówno w zakresie opracowywania zasobu jak i nadzoru nad narastającym zasobem archiwalnym. Uporządkowano ostatecznie magazyny archiwalne, rozsegregowano zespoły archiwalne wydziela-
jąc przy tej okazji wiele nowych, przejęto sporą ilość archiwaliów zarówno z Archiwum Głównego Akt Dawnych i Archiwum Państwowego m. st. Warszawy jak i instytucji z terenu działania Oddziału Terenowego (m.in. całość akt notarialnych do r. 1939). Założono całkowicie nową ewidencję archiwalną. Opracowując zasób archiwalny przyjęto zasadę doprowadzenia prac do etapu, którego finałem był inwentarz książkowy ze wstępem. Efektem tego działania w l. 1963—1985 było uporządkowanie akt i sporządzenie inwentarzy książkowych dla 476 zespołów archiwalnych liczących 59 734 tomów, tj. 779 mb¹¹ (do r. 1963 Oddział Terenowy nie posiadał żadnego inwentarza książkowego). W liczbie tej znalazły się wszystkie większe i ważniejsze zespoły XIX-wieczne władz wojewódzkich płockich i późniejszych gubernialnych, m.in. Komisja Woj. Płockiego, Płocki Rząd Gubernialny (liczący 3644 ja), Kancelaria Gubernatora Płockiego, Naczelnik Płockiej Dyrekcji Naukowej, Płocka Izba Skarbowa — 4547 ja, Inspektor Fabryczny gub. płockiej, gubernialne i powiatowe zarządy żandarmarii i kilkanaście innych mniej liczebnych zespołów. Opracowano także wszystkie akta miast: Gąbina, Go-

stynina, Sierpca, Raciąża, Wyszogrodu i Płocka. Dla tego ostatniego sporządzono inwentarz książkowy tylko dla fragmentu zespołu z l. 1808—1867, gdyż w międzyczasie przeprowadzono transliterację tytułów następnej części zespołu z lat 1868—1914 liczącej przeszło 21 000 ja, a posiadającej inwentarz katalogowy. Zinwentaryzowano także około 8169 ja akt stanu cywilnego i zmikrofilmowano ww. akta z lat 1808—1875. Prowadzono prace porządkowe nad aktami władz terenowych i administracji państwowej z okresu PRL opracowując inwentarze książkowe dla wszystkich starostw i powiatowych rad narodowych z terenu objętego działalnością Oddziału Terenowego. Inwentarze takie otrzymały także zespoły akt gminnych z l. 1945—1954. Z zakresu nadzoru nad narastającym zasobem zastosowano nowe formy działania rozwijając bardzo szeroko poradnictwo dla zakładów pracy w zakresie opracowywania normatywów kancelaryjnych i archiwalnych oraz organizacji archiwów zakładowych — udzielano w tych sprawach około 180—200 konsultacji rocznie, prowadzono praktyczne przeszkolenia indywidualnych archiwistów zakładowych na zajęciach organizowanych w Archiwum Państwowym, a także współpracowano z byłymi prezydiami powiatowych rad narodowych, a obecnie z Urzędem Wojewódzkim, organizując wspólną kontrolę stanu archiwów w podległych urzędach terenowych. Poczynania te zmuszały zakłady pracy do chociażby sporadycznych akcji porządkowych w swoich archiwach zakładowych, a fakt ten rzutował następnie na ilość wpływających do Archiwum wniosków na brakowanie akt.

Min. Szkolnictwa Wyzszego, Nauki i Techniki (któremu to resortowi podlega państwowa służba archiwalna) uregulowały m.in. sprawy zasad klasyfikacji dokumentacji w zakładach pracy, trybu przekazywania materiałów do archiwów państwowych oraz udostępniania materiałów archiwalnych.¹⁶ W realizacji rozlicznych zadań Archiwum Państwowego w Płocku niewątpliwie na pierwszy plan wysuwa się problem opracowania posiadanego zasobu archiwalnego — prawdziwej skarbnicy przekazów źródłowych do dziejów regionu.

Na obecny zasób Archiwum Państwowego w Płocku składają się: akta zgromadzone w byłym Oddziale Terenowym w Płocku, byłym Powiatowym Archiwum Państwowym w Łęczycy oraz materiały przejęte już przez Wojewódzkie Archiwum Państwowe po zlikwidowanych urzędach administracyjnych szczebla powiatowego.

Wg stanu na dzień 31 grudnia 1985 r.¹⁷ magazyny Archiwum Państwowego w Płocku mieszczą 728 zespołów archiwalnych — liczących 113 822 woluminów tj. 1426 metrów bieżących akt.

Na uwagę badaczy zasługują szczególnie następujące grupy zespołów:

1) Akta miast: Płocka (z l. 1808—1950), Gostynina, Gąbina (l. 1812—1950), Wyszogrodu, Sierpca, Raciąża, Łęczycy (l. 1806—1950), Ozorkowa, Piątku, Parzęczewa. Niewątpliwie szczególne miejsce zajmują w tym zbiorze bardzo liczne akta miasta Płocka — ze względu na rolę jaką odgrywało miasto w historii Mazowsza Płockiego. W archiwaliach miejskich Płocka z pierwszej połowy XIX-go wieku spotkać można odpisy przywilejów nadawanych miastu przez panujących (okres ten był przedmiotem artykułu z cyklu *Źródła Płockie* — «Notatki Płockie» nr 1/78 r. 1978). Najliczniejsza spuścizna po działalności władz miejskich Płocka pozostała z okresu lat 1868—1914 (około 21 tysięcy tomów), ale zainteresowanym problematyką międzywojenną Archiwum może także zaofiarować pokaźną dokumentację, liczącą około 4 tysięcy tomów.

Przedmiotem penetracji badaczy są także coraz częściej akta innych miast, zwłaszcza Gąbina i Łęczycy, stanowiących przykład życia mniejszych ośrodków miejskich, zarówno w okresie zaborów jak i odzyskania niepodległości Polski.

2) Szczątkowe pozostałości po funkcjonowaniu Nowo-Wschodniej Pruskiej Kamery z l. 1794—1804 i Prefekcie Departamentu Płockiego z l. 1808—1815.

3) Akta władz wojewódzkich i gubernialnych płockich z l. 1816—1914.

Grupę tę tworzy kilkanaście zespołów, zróżnicowanych pod względem ilościowym. Obok dużych zbiorów pozostałych po działalności takich władz jak: Płocka Komisja Wojewódzka, Płocki Rząd Gubernialny, Kancelaria Gubernatora Płockiego, Płocka Izba Skarbowa, znajduje się szereg mniejszych, ale nie mniej ciekawych zespołów, dających obraz życia politycznego, społecznego i gospodarczego guberni. Przedmiotem szczególnego zainteresowania regionalistów są oprócz wyżej wymienionych akta Gubernialnego i Powiatowych Zarządów Żandarmerii, Gubernialnego Inspektora Fabrycznego, Urzędu Lekarskiego i Gubernialnej Rady Opieki Społecznej, Towarzystwa Kredytowego Ziemi, Naczelników Wojen-

nych i Cywilnych oraz wielu innych nie wymienionych.

4) Niewielka ilość akt władz i urzędów administracyjnych szczebla powiatowego z okresu międzywojennego, na którą składają się między innymi materiały z zespołów: Starostwo Powiatowe w Płocku, Płocki Związek Komunalny, Państwowy Zarząd Dróg Wodnych, akta ziemskie itp.

5) Akta władz terenowych i urzędów administracji państwowej z okresu PRL z lat 1945—1975.

Grupę tę tworzy bardzo obszerna dokumentacja wytworzona przez Starostwa Powiatowe w: Płocku, Gostyninie, Sierpcu i Łęczycy, Powiatowe Rady Narodowe i Wydziały Powiatowe z terenu jak wyżej, Prezydia Powiatowych Rad Narodowych, Urzędy Powiatowe z terenu woj. płockiego, Powiatowe Urzędy Ziemskie, Zarządy Gminne, Urzędy Likwidacyjne, Skarbowe itp.

Materiały zawarte w wyżej wymienionych zespołach ilustrują proces kształtowania się nowego ustroju, rozwiązywania różnorodnych problemów natury politycznej, społecznej i gospodarczej.

Na uwagę zasługują Powiatowe Urzędy Ziemskie, zawierające pełną dokumentację realizacji postanowień dekretu o reformie rolnej — w postaci dokumentów nadania ziemi, akt parcelacji majątków itd.

6) Akta natarialne z lat 1808—1939.

Składają się na nie księgi z kancelarii notarialnych, funkcjonujących w powiatach: płockim, gostynińskim, sierpeckim, łęczyckim i poddębickim — są one przedmiotem około 80% kwerend dla odbiorców indywidualnych, regulujących swoje prawa własnościowe, a także obiektem zainteresowań badaczy zagadnień gospodarczych, stosunków agrarnych, osadnictwa.

7) Akta stanu cywilnego z lat 1808—1885 (wyznań: rzymsko-katolickiego, ewangelickiego, mojżeszowego, prawosławnego, baptystów) z powiatów: płockiego, gostynińskiego i sierpeckiego.

Na podkreślenie zasługuje kompletność ksiąg metrykalnych. Stanowią one nieocenione źródło do badań demograficznych, językoznawczych, osadniczych.

W aktach niektórych parafii spotyka się sumariusze, sporządzone w drugiej połowie XIX wieku, ale danymi obejmujące kilka wieków wstecz — np. płocki datuje się od roku 1585.

8) Akta władz szkolnych i nielicznych szkół od początku XIX-go wieku do 1971 roku.

Szczególnie cenną pozycją są w tej grupie archiwaliów Naczelnik Płockiej Dyrekcji Naukowej z l. 1864—1914, zarządzający szkolnictwem w guberni płockiej oraz akta szkół: Gimnazjum Męskiego w Płocku z l. 1819—1914 (dzisiejszego Liceum Ogólnokształcącego im. St. Małachowskiego), dziewiętnastowiecznego Gimnazjum Żeńskiego w Płocku — jednej z nielicznych szkół żeńskich rządowych w Królestwie Polskim oraz działających już po drugiej wojnie światowej: Szkoły Muzycznej Ludowego Instytutu Muzycznego w Płocku, Gimnazjum Żeńskiego im. R. Żółkiewskiej w Płocku, Liceum Pedagogicznego, Liceum Dla Wychowawczyń Przedszkoli i Studium Nauczycielskiego w Płocku oraz kilku szkół średnich w Łęczycy.

9) Akta organizacji, związków i stowarzyszeń.

Grupę tę tworzy kilka drobnych zespołów z XIX i XX wieku. Liczniejsze są jedynie trzy Komendy Powiatowe Powszechnej Organizacji „Służba Polsce”

Dokument potwierdzenia szlachectwa z roku 1856 dla Jana Krajewskiego herbu Jasińczyk.

w Płocku, Sierpcu i Gostyninie z lat 1948—1955. Zachowały się także, często wykorzystywane, materiały dot. Komendy ZHP w Płocku.

Wyżej podana bardzo ogólna i z konieczności skrócona informacja dot. zasobu nie wyczerpuje bogactwa materiałów przechowywanych w Archiwum Państwo-

wym w Płocku. Większość zbiorów płockich posiada pomoce ewidencyjno-informacyjne i jest udostępniana w pracowni naukowej. O zainteresowaniu tymi materiałami świadczy fakt, że w bardzo małej, liczącej 6 miejsc pracowni udostępnia się rocznie od 1000 do 4000 woluminów.

PRZYPISY

- ¹ Dz. U. Min. Oświaty nr 19 z 1950 r. poz. 253.
- ² Akta Archiwum Państwowego w Płocku, sygn. 3/13 *Kronika PAP w Płocku*.
- ³ Mon. Polski nr A-55 r. 1951 poz. 723.
- ⁴ Dziennik Ustaw nr 19 z 1951 r. poz. 149.
- ⁵ Dziennik Ustaw nr 12 z 1957 r. poz. 66 i nr 2 z r. 1959 poz. 12.
- ⁶ Kazimierz Bielecki *Organizacja i działalność terenowych archiwów państwowych w Polsce w l. 1950—1970* Warszawa 1975 r. str. 14.
- ⁷ *Zbiór przepisów archiwalnych. Stan na dzień 30.06.1961 r.* Warszawa 1962 r., str. 40—41 — zarządzenie nr 3 Naczelnego Dyr. Archiwów Państwowych z 15.05.1952 r.
- ⁸ Akta Archiwum Państwowego w Płocku, sygn. 1/16 *Zarządzenia WAP r. 1953*.
- ⁹ Akta Archiwum Państwowego w Płocku — sygn. kanc. 01 *Organizacja państwowej służby archiwalnej l. 1955—1959*.
- ¹⁰ Akta Archiwum Państwowego w Płocku, sygn. 1/16 *Zarządzenia Woj. Archiwum Państwowego r. 1953*.
- ¹¹ Akta Archiwum Państwowego w Płocku, nr kanc. 0120 *Plany i sprawozdania roczne własnej jednostki r. 1986 — sprawozdanie roczne z realizacji zadań za r. 1985*.
- ¹² Opublikowano między innymi artykuły:
 - a) *Powstanie styczniowe w pow. płockim — charakterystyka materiałów archiwalnych*, «Notatki Płockie» 1969, nr 1.
 - b) *Źródła Płockie. Kancelaria Gubernatora Płockiego i Rząd Gub. Płocki*, «Notatki Płockie» 1976, nr 2.
 - c) *Źródła Płockie. Akta m. Płocka l. 18.08—1867*, «Notatki Płockie» 1978, nr 1.
- d) *Źródła Płockie. Materiały do dziejów szkolnictwa w woj. i gub. płockiej (1819—1914)*, «Notatki Płockie» 1980, nr 3.
- e) *Źródła Płockie. Materiały do dziejów szpitalnictwa i służby zdrowia w gub. płockiej w l. 1838—1914*, «Notatki Płockie» 1982, nr 4.
- f) *Zbiory Płockie w pracy zbiorowej X wieków Płocka, Płock r. 1967*.
- g) także: *Materiały do dziejów powstania styczniowego w AP m. st. W-wy i woj. Warszawskiego i podległych mu archiwach «Archeion» t. II r. 1964*.
- h) *Problem brakowania akt w płockich urzędach XIX wieku «Archeion» t. LXIX r. 1979* — wszystkie ww. publikacje opracowała Czesława Gaska.
- ¹³ Akta Archiwum Państwowego w Płocku *Organizacja własnej jednostki nr teczki 0002 r. 1976* jak wyżej.
- ¹⁴ jak wyżej.
- ¹⁵ Dziennik Ustaw nr 38 poz. 173.
- ¹⁶ a) Rozp. Min. Szkoln. Wyższego, Nauki i Techniki z 25 VII 1984 r. w sprawie zasad kwalifikowania dokumentacji... Dziennik Ustaw nr 41 poz. 216.
- b) jak wyżej w sprawie wcześniejszego udostępniania mat. arch. Dziennik Ustaw nr 41 poz. 217.
- c) zarządzenie Naczelnego Dyr. Archiwów Państwowych z 25 II 1986 r. w sprawie zasad przekazywania mat. archiwalnych do archiwów państwowych — *Monitor Polski* nr 4 poz. 31.
- ¹⁷ Akta Archiwum Państwowego w Płocku *Plany i sprawozdania roczne własnej jednostki nr kanc. teczki 0120 — sprawozdanie z realizacji zadań za r. 1985*.